

## ХУДОЖНЯ МОВА ВАСИЛЯ СТЕФАНИКА В НАУКОВИХ СТУДІЯХ ІВАНА КОВАЛИКА

**В. В. Грещук**

*Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника;  
кафедра української мови;  
76015, м. Івано-Франківськ, вул. Шевченка, 57*

*У статті проаналізовано дослідження Іваном Коваликом художньої мови Василя Стефаника. Розглянуто студії вченого над функціонуванням порівнянь, епітетів, діалектизмів та антропонімів у новелах Стефаника. Всебічно висвітлено наукові основи створення та принципи укладання Словника мови художніх творів Василя Стефаника, які розробив Іван Ковалик.*

***Ключові слова:** Василь Стефаник, Іван Ковалик, словник художньої мови, епітет, порівняння, антропонім, діалектизм.*

Мовний феномен художніх творів Василя Стефаника ще за життя письменника привертав увагу мовознавців. Одним із перших, хто на наукових засадах розпочав досліджувати мову і стиль новеліста, був випускник Львівського університету, магістр слов'янської філології Іван Ковалик. У № 4 «Рідної мови» за 1934 рік, яку видавав у Варшаві Іван Огієнко, опубліковано статтю молодого вченого «Характеристика стилю В. Стефаника» [6], у якій дослідник детально аналізує компаративи та художні означення новеліста. З огляду на трикомпонентність порівняння – те, що порівнюємо (comparandum), те, з чим порівнюємо (comparatum), і те, на основі чого порівнюємо (tertium comparationis) – учений виділяє повні порівняння, тобто такі, у яких чітко простежуються усі компоненти та скорочені порівняння, тобто такі, у яких відсутній якийсь один із складників. До першого типу віднесено порівняння на зразок *Лиш голубе небо морищить ся як голубе море; І лишив ся я, як корч лугу серед поля; Як старий жовняр деревляними ногами блукаю, так я блукаю і под.*; до другого – *Сплю, як камінь* (так міцно); *Личко буде як папірчик, а волосє таке, як лен* (біленьке, м'якеньке); *Було мене суди не кликати, бо я знаєте такий, як прядиво* (м'який) і под. Обидва типи компаративних сполук доволі поширені в мові новел Василя Стефаника.

Аналіз формальної структури порівнянь у художній мові В. Стефаника засвідчив, що більшість із них мають у своїй структурі формальні, граматичні засоби поєднання суб'єкта та об'єкта порівняння. Безсполучникові порівняння трапляються зрідка: *А діти – піна на воді... шос на них трісне – тай понесете всі на могилу; Та ідіт вже додому, та вас жінки зберут до церкви, і коли я вімету оте волосє, кінці гриви з бі-*

лих коней (волосся, як кінські гриви). Правда в аналізі безсполучникових порівнянь дослідника відсутні ті, які виражені формою орудного відмінка іменників, хоч вони поширені в мові новел, хай і значно менше, ніж інші, пор. *Стояли люди лавою; <...> волоссе спадало на чоло і шию маленькими білими нивками* та ін. [1, с. 124; 11, с. 55]. Характерно, що тодішня українська лінгвопоетика в межах порівнянь виділяла вже орудне порівняння [3, с. 38].

Як на виразну ознаку стилю новеліста учений звертає увагу на так звані *розвинені* порівняння, тобто такі, “в яких для більшого розроблення схожості між порівняльними частинами розмальовує [В. Стефанік] нам ширше образ, до якого щось порівнює, напр.: *Сльози падали як дощ, як раптовий падали, що нараз пуститься, тай незабавки уймється*” [6, с. 398]; а також на поширені порівняння, в яких порівнюється якийсь предмет “до двох або й більше”: *Нараз вилетіла з печі хмара малих чортенят. Зависли над бабою, як саранча над сонцем, або як турма ворон над лісом* [6, с. 399].

Особливості використання і специфіку порівнянь новелістом лінгвіст пов’язує з діалектно-літературним дуалізмом мови новел: “Справді, порівняння як героїв-селян, так і самого автора (в стислішому змислі), природні, безпосередні, взяті з дійсного життя, з природи й її явищ, але зате порівняння “самого автора” більш артистичні, більш вишукані, повні поезії. А тоді, коли автор порівнює цілі образи до себе, – то являється перед нами мистцем слова” [6, с. 402].

Епітетам у згадуваній статті приділено уваги значно менше. Їх аналіз зводиться до визначення художніх означень, більшість із яких виражена прикметниками, хоч трапляються й іншочастиномовні, до означуваних слів, зокрема **сонечко** – *ясне, вічне, святе, веселе*; **поле** – *пусте, чисте, цвітисте, сине*; **земля** – *сира*; **рілля** – *чорна*; **світ** – *бідний, шовком тканий, сріблом білим мережаний і перлами обкинений* і т. ін. [6, с. 402-403].

Ще одна студія Івана Ковалика, опублікована в № 4 за 1937 р. тієї ж «Рідної мови», присвячена вивченню діалектизмів у художній мові Василя Стефаніка [4]. З різноаспектної проблеми, що в ній аналізується, дослідник основну увагу зосередив на одному питанні, зокрема, “коли автор уживає висловів говіркових, а коли літературних, чи в уживанні тих і тих є якась систематичне відмежування, є якась стисліша й наперед продумана метода” [4, с. 404]. У цій публікації вперше на основі глибокого аналізу текстів новеліста чітко окреслено важливу проблему лінгвістичного стефанікознавства – літературно-діалектну диглосію. Учений доходить переконливого висновку про необхідність розмежовувати в мові новел літературну мову й говіркове мовлення й враховувати цю особливість, досліджуючи мову Стефанікових художніх творів. Низкою зразків мовлення персонажів новел та авторської мови дослідник доказав, що новеліст послуговувався літературною мовою для передачі

авторських описів та в автобіографічних новелах, а покутський діалект укладав в уста героїв своїх творів – селян-покутян. Узагальнюючи свої спостереження про особливості використання Стефаніком діалектизмів у мові новел, Іван Ковалик писав: “Автор хотів нам дати повний тип селянина з Покуття, не тільки з його душею, з його типовими покутськими мовними елементами. Цей мовний дуалізм у Стефаніка у своїй основі – це не якась дивна й нічим не оправдана припадковість, це вже заздалегідь обдуманний факт, це система в повному розумінні цього слова. Бо ж хіба годі дошукуватися припадковості там, де панує стисла послідовність в уживанні певних мовних явищ” [4, с. 406].

Не всі дослідники творчості Василя Стефаніка сприйняли Коваликову концепцію мовного дуалізму новеліста, що спричинило згодом полемічну дискусію, відголоски якої не вщухають і нині [2, с. 48-53].

Ще в одній статті, опублікованій в №3 за 1939 р. у тій же «Рідній мові», Іван Ковалик виявляє закономірності іменування персонажів у новелах Василя Стефаніка [5]. Ця стаття була чи не першою розвідкою в українському мовознавстві, в якій досліджено особливості функціонування онімної лексики, зокрема антропонімів, у художньому тексті. У ній дослідника цікавить передовсім “сам спосіб, техніка й метода Стефанікового назовництва, частість уживання поодиноких імен, а то й прізвищ” [5, с. 408]. Проаналізувавши особливості використання антропонімів у художніх текстах, учений констатував, що новеліст в одних випадках називає героїв повним іменем і прізвищем (*Павло Дзіньо, Павло Лизаренко, Яків Єримів, Андрій Космінка* і т.д.), в інших – тільки іменем і рідше самим прізвищем (*Іван, Семен, Василь, Николайко, Катруся, Доця, Параня* і т.д.). До прізвищ віднесено назви жінок, утворених від імен або прізвищ їх чоловіків за допомогою суфікса *-их(a)* (*-ix(a)*): *Василиха, Романиха, Сасияниха, Грициха, Веприха* і т.д., хоч у сучасній антропонімії їх розглядають у системі прізвиस्क. Інші способи іменування героїв твору, такі, як *пан Титник, Куфлюк, Палата (старий)* – рідкість. Низка персонажів у новелах взагалі залишились “безіменними”, щодо них застосовано узагальнювальних апелятивів *дід, баба, перший, другий, третій* тощо.

Покликаючись на опубліковані спогади самого Василя Стефаніка, Іван Ковалик обґрунтував думку про те, що більшість іменувань своїх персонажів письменник перейняв безпосередньо від їхніх прототипів, яких знав особисто, зустрічався і бесідував з ними. “Поет наш, – пише автор статті, – здебільшого знав своїх героїв особисто, бо ж брав їх звичайно з родинного села або й найближчого свого родинно-рідного довкілля...” [5, с. 408].

Дослідник звернув увагу й на специфіку функціонування власних особових назв персонажів Стефанікових новел. Зазвичай автор дає імена своїм героям, однак трапляється, що сам герой себе іменує. Характерною особливістю стилю новеліста є й те, що “автор називає свої по-

статі зараз при першій зустрічі з нами, гейби таки зараз знайомив нас із ними, а деякі новелі таки прямо від самих назов починав”: *Мала Доця ходила; Семен та Семениха прийшли з церкви; Лесь своїм звичаєм украв; Як Катруся приходила до пам’яти; В суботу рано вибігла Михайлиха; Стара Тимчиха грілася на призьбі; Митро латав жіночі чоботи; У Романихи заслабла корова; Ковалюк підняв орчика; Данило чекав біля білої брами* і т. д. [5, с. 410].

Отже, Іван Ковалик ще до війни розпочав ґрунтовні дослідження мови й стилю Василя Стефаника, за результатами яких підготував окрему велику розвідку, яка, на жаль, у воєнне лихоліття загубилась. Проаналізовані статті про порівняння й епітети, про діалектизми та про власні назви (імена та прізвища) у художній мові новеліста – все, що встиг опублікувати учений.

До лінгвістичного стефаникознавства Іван Ковалик повертається в перші повоєнні роки. Учений розпочинає роботу над створенням «Словника мови художніх творів Василя Стефаника». У 1947-1948 роках під його керівництвом укладено картотеку словника, яку на початку сімдесятих років уточнено й доповнено. За матеріалами картотеки укладено словопоказчик до художніх творів Василя Стефаника, у якому при кожному реєстровому слові подана частота уживання, виявлено усі словоформи, вказано на сторінку та рядок, у яких ужиті словоформи [10]. Паралельно з цим Іван Ковалик опрацьовував наукові засади побудови «Словника мови художніх творів Василя Стефаника».

Задум укладання зазначеної лексикографічної праці ґрунтувався на необхідності “поглиблення системного дослідження естетичного буття Стефаникового слова” та усвідомленні, що “в природі художнього образу можна і треба вбачати як лінгвальну, так і позалінгвальну літературну сторону, які повинні вивчати філологи-літературознавці й мовознавці” [7, с. 95-96].

Специфіка художньої мови новеліста зумовила необхідність теоретичного опрацювання наукових засад створення «Словника мови художніх творів Василя Стефаника», в тому числі й таких, які стосуються лише цієї лексикографічної праці. Основну увагу Іван Ковалик зосередив на такій проблематиці: 1) наукове обґрунтування самої назви «Словник мови» (а не мовлення) творів Василя Стефаника; 2) наукові текстологічні основи встановлення вихідних канонічних текстів прижиттєвих Стефаникових видань; 3) питання “двомовності” Стефаникових творів та їх відбиття у Словнику Стефаника; 4) питання лексикографічного тлумачення лексичного значення та граматичних форм слів у словниковій статті; 5) проблема лінгвостилістичної характеристики слів-експресем у Словнику [7, с. 96].

У питанні обґрунтування назви «Словник мови» учений виходив із об’єктивного співіснування мови й мовлення як двох сфер мовної дійсності. Основою для створення задуманого словника є тексти новел, тоб-

то мовлення, “але ж в укладанні словникової статті, – писав автор ідеї словника, – ми на основі вивчення лексичних значень реєстрового слова, вияву системи граматичних форм слів та їх лінгвостилістичних функцій переходимо із сфери мовлення в сферу системи мови (її мікросистем), тобто насправді ми відтворюємо все те, що потенційно існувало в системі лінгвальної свідомості Стефаніка-новеліста й актуально виявлялось у його художніх текстах” [7, с. 97].

Одним із важливих питань, які мали б забезпечити наукові основи побудови словника, було встановлення канонічних художніх текстів Василя Стефаніка за результатами попереднього текстологічного аналізу. Незважаючи на те, що в 1949-1954 роках у видавництві АН УРСР було опубліковано повне зібрання творів письменника, Іван Ковалик, опираючись на відоме положення текстології щодо канонічності тексту, згідно з яким вихідним, основним текстом є останній прижиттєвий текст, який відбиває остаточну волю письменника, тобто справді авторський текст у його останній редакції, загальноприйнятий для всіх видань цього твору на даному етапі вивчення джерел тексту, обґрунтував канонічність текстів новел Василя Стефаніка, які опубліковані у ювілейному виданні 1933 р. «Василь Стефанік. Твори. З дереворитами В. Касіяна і М. Бутовича», бо саме в ньому відбито останню волю новеліста. Передбачалося, що тексти новел у зазначеному виданні становитимуть тільки відправну точку в процесі підготовки до створення словника: “Очевидно, що при цьому треба ще провести велику колективну текстологічну роботу над Стефаніковими текстами як друкowanими так і рукописними, для встановлення канонічних текстів кожної з новел, його науковокритичних статей та його неоціненного листування. І щойно тоді можна буде приступити до складання картотеки для повного академічного Словника мови творів В. Стефаніка” [7, с. 98].

Уже у зв'язку з опрацюванням наукових засад створення словника Іван Ковалик знову звертається до питання літературно-діалектної двомовності Стефанікових творів, яке порушив ще у довоєнних публікаціях, значно поглибивши його. Учений зазначив: “У лінгвальній свідомості В. Стефаніка співіснували дві посестри української мовної системи, з яких одна являла собою територіально-діалектну систему на всіх мовних рівнях говірки його рідного села Русова, а друга – тодішня літературна мова, яку він засвоїв пізніше з книжок і з тодішнього мовного літературного оточення” [7, с. 98-99].

Учений категорично заперечив поширену серед дослідників творчості Василя Стефаніка думку, начебто письменник не знав української літературної мови і тому писав свої новели покутським діалектом. Причину літературно-діалектного дуалізму художньої мови новеліста Іван Ковалик вбачав у психології його художньої творчості. “Наш новеліст, – писав Іван Ковалик, – стверджував: “Я як пишу, то все людей перед собою виджу”. А Стефанік не тільки “видів” перед собою людей, але й

одночасно він чув голос їх розуму, серця й душі, бо вони до нього всі “кричали” своїм рідним образно говірковим словом, що вбирало в себе всю образну енергію щільного і сконденсованого контексту” [7, с. 99].

В опрацюванні лексико-семантичної й граматичної характеристик слів у словнику учений ґрунтувався на узвичаєних сучасних наукових лексикографічних принципах, застосовуваних при укладанні словників мови творів Шевченка, Пушкіна, Міцкевича, Ботєва, Гете та ін. Деталізовані й конкретизовані, вони згодом були опубліковані окремою статтею [8].

Словник мови художніх творів письменника, на думку Івана Ковалика, повинен виявляти й лінгвостилістичну функцію слова у створенні художніх образів, однак тодішня лексикографічна теорія й практика не розробила теоретичних питань вияву художньої функції слова та способів і методики подання її у словниковій статті. Застосовувані у звичайних словниках позначки на зразок *образне, переносне, лайливе, іронічне* і т.д. явно недостатні для виявлення естетичної функції слова в художньому творі. Учений вважав, що “головне завдання стефаникознавця-лексикографа зводиться до повного вияву всієї системи основних інваріантних типів експресивно-художнього функціонування кожної експресиви на основі детального типологічного лінгвостилістичного вивчення слів-експресив та їх наукового лінгвостилістичного осмислення і наукового узагальнення. Для виконання таких завдань необхідні попередні спеціальні дослідження мови і стилю художньої спадщини В. Стефаніка. Проте треба вже укласти Словник мови творів Стефаніка типу Словника Пушкіна, Шевченка, Міцкевича та ін.” [7, с. 101].

Теоретичні питання типологічної інтерпретації художнього слова та вияв майстерності у словнику мови письменника Іван Ковалик висвітлив в окремій розвідці [9]. На його думку, кожен художній твір являє собою систему текстуальних типологічних величин художнього мислення, яке виражається відповідними мовними художньо-словесними засобами. У художньому тексті вони пов’язані з ідеєю, сюжетом та композицією творчого задуму письменника. Кожен художній твір є мегаобразом, якому підпорядковані мікрообрази та макрообрази. Система всіх мікрообразів, які формують макрообраз, утворює композиційну цілісну типізовану словесно-художню єдність. Вивчення словесно-художнього образу як мовного факту здійснює спеціальна мовознавча дисципліна – лінгвостилістика. Для кожної галузі наукових знань важливим є виділення найменшої операційної одиниці, наприклад, фонем для фонології, морфем для морфології, дериватем для дериватології і т.д. У лінгвостилістиці такою має стати *експресема*. У зазначеній концепції систематизації та типологізації ієрархічної структури складових елементів літературного твору в формі мікрообразів, макрообразів та мегаобразу експресема є компонентом мікрообразу. У залежності від типу мовної одиниці, за допомогою якої реалізується художня функція, експресиви

бувають просодемні, фонемні, граемні (морфемні, синтаксемні), дериватемні, лексемні, фраземні та інші. Експресема як елементарна одиниця мовно-художньої дійсності є компонентом відповідних комплексів, тобто мікросистем, які входять до системи всіх мовно-художніх засобів.

Лінгвостилістична функція слова в художньому творі ґрунтується на його семантиці, тому початковою й важливою частиною словникової статті словника мови художнього твору є лексико-семантична характеристика слова-експресеми. “У лексикографічному тлумаченні слова-експресеми слід насамперед розкрити ті його значення, що виявляються у контекстах даного художнього твору (творів). Від використання письменником такого чи іншого значення багатозначного слова залежить і його відповідне естетичне функціонування у словесному художньому контексті” [9, с. 379]. Оскільки засобами вираження художнього образу можуть використовуватися одиниці різних рівнів мовної будови, то “у загальному словнику мови художнього твору виявляється передусім естетична функція слів-експресем, у спеціалізованих словниках художніх засобів будуть виявлені інші типи експресем фонемних, граемних, різних тропів тощо” [9, с. 379].

Функціонування експресеми виявляється у відповідному художньому мікротексті, який є засобом вираження художнього мікрообразу або якоїсь його частини. Експресема опосередковано через мікроконтекст та мікрообраз як їх компонент пов’язана з макрообразом та мегаобразом. “Переважно слова-експресеми виступають у різних художніх мікротекстах як співвиразники художніх мікрообразів, – зазначав Іван Ковалик. – Предметом лексикографічного аналізу слова-експресеми повинні стати всі експресемоїди, використані в усіх художніх мікротекстах, тобто набір експресемоїдів усіх художніх мікротекстів, у яких функціонує даний експресемоїд” [9, с. 380].

Отже, Іван Ковалик вважав, що підготовка «Словника мови художніх творів Василя Стефаника» за зразком словників мови Шевченка, Пушкіна, Міцкевича та інших є лише початковим етапом на шляху до створення повного загального академічного словника мови художніх творів письменника. Йому повинна передувати копітка робота щодо укладання спеціалізованих словників різних типів експресем і художніх тропів-порівнянь, епітетів і т. ін., детальних монографічних студій над мовою і стилем художніх текстів і “щойно на основі результатів таких комплексно фронтальних філологічних підготовчих праць для вияву повноти і розмаїтості поетичних функцій слова можна буде приступати до укладання загального зведеного академічного словника мови вже вивченої художньої літератури” [9, с. 381].

Таким чином, Іван Ковалик ще в 30-ті роки минулого століття розпочав системні дослідження мови і стилю художніх творів Василя Стефаника, за результатами якого планував опублікувати окрему розвідку. Помітним унеском у лінгвістичне стефаникознавство та в теорію й

практику лексикографічного опрацювання мови художньої літератури стала його багатолітня організаційна праця щодо створення лексичної картотеки словника мови художніх творів новеліста, підготовка й видання Словопоказчика до новел письменника, а також публікація наукових засад побудови та принципів укладання майбутнього Словника новел Василя Стефаника.

### *Література*

1. Бондаренко Д. В. Порівняння у творах В. Стефаника / Д. В. Бондаренко // Стефаниківські читання. – Івано-Франківськ, 1990. – Вип. 1 – С. 124-128.
2. Грещук В. Лінгвістичне стефаникознавство: здобутки і перспективи / Василь Грещук // Краківські українознавчі зошити. – 1998-1999. – Т. VII-VIII. – С.48-61.
3. Домбровський В. Українська стилістика і ритміка / Володимир Домбровський // Українська стилістика й ритміка. Українська поетика. Перемишль 1923 і 1924. Фотопередрук зі статтею Євгена Пшеничного та післясловом Олекси Горбача. – Мюнхен, 1993. – С. 1-177.
4. Ковалик І. До характеристики мови В. Стефаника. Функційність діалектизмів у творах В. Стефаника (З методи мовних дослідів) / Іван Ковалик // Питання українського і слов'янського мовознавства. Вибрані праці. Ч. II. – Львів – Івано-Франківськ, 2008. – С. 404-407.
5. Ковалик І. Стефаникове назовництво. Методика й техніка назовництва в творах Стефаника / Іван Ковалик // Питання українського і слов'янського мовознавства. Вибрані праці. Ч. II. – Львів – Івано-Франківськ, 2008. – С. 408-411.
6. Ковалик І. Характеристика стилю В. Стефаника. Порівняння й епітети як артистичний засіб образності стилю Стефаника / Іван Ковалик // Питання українського і слов'янського мовознавства. Вибрані праці. Ч. II. – Львів – Івано-Франківськ, 2008. – С. 397-403.
7. Ковалик І. І. Наукові основи побудови Словника мови художніх творів Василя Стефаника / Іван Ковалик // Матеріали до словопоказчика до новел В. Стефаника. – Львів: Вид-во Львівського університету, 1972. – С. 95-101.
8. Ковалик І. І. Принципи укладання словника мови художніх творів В. С. Стефаника / Іван Ковалик, Василь Грещук, Лілія Невідомська. // Теорія і практика лінгвістичного аналізу художнього тексту. – Тернопіль: Лілея, 1997. – С.71-91.
9. Ковалик І. І. Про типологічну інтерпретацію художнього слова та вияву майстерності у Словнику мови творів І. Франка / Іван Ковалик // Питання українського і слов'янського мовознавства. Вибрані праці. Ч. II. – Львів – Івано-Франківськ, 2008. – С. 371-381.
10. Ковалик І. І. Художнє слово Василя Стефаника. Матеріали до Словопоказчика до новел В. Стефаника / І. І. Ковалик, І. Й. Ощипко. – Львів: Вид-во Львівського університету, 1972. – 102 с.



11. Кучеренко Л. Порівняльні конструкції в мові новел В. Стефаника / Л. Кучеренко // Василь Стефаник і українська культура (тези). Ч. II. – Івано-Франківськ, 1991. – С. 54-56.

*Стаття надійшла до редакційної колегії 1.10.2016 р.  
Рекомендовано до друку д.ф.н., професором Кононенком В.І.*

## VASYL STEFANYK'S BELLETRISTIC LANGAUGE IN IVAN KOVALYK'S SCIENTIFIC STUDIES

**V. V. Greshchuk**

*Vasyl Stefanyk Precarpathian National University;  
Department of Ukrainian Language;  
76015, Ivano-Frankivsk, Shevchenko Str., 57*

*The article analyses Ivan Kovalyk's studies of Vasyl Stefanyk's belletristic language. The scholar's novellas studies about functioning of similes, epithets, dialecticisms and anthroponyms in Stefanyk's have been examined. The scientific basis of creation and principles of compiling of a "Dictionary of Language of Vasyl Stefanyk's Belletristic Works", performed by Ivan Kovalyk, have been comprehensively covered.*

**Key words:** *Vasyl Stefanyk, Ivan Kovalyk, dictionary of belletristic language, epithet, simile, anthroponym, dialectism.*